

“Ik sta erbuiten – maar ik sta wel te kijken”

De relationele dynamiek in geloofsgemeenschappen na seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie vanuit het perspectief van primaire slachtoffers

Christiane van den Berg-Seiffert

Aanleiding, doel- en vraagstelling

Dat pastores seksuele relaties aangaan met hun gemeenteleden gebeurt. En niet slechts incidenteel. Lange tijd werd daarbij alleen de vraag gesteld of het seksuele contact een vorm van overspel was. Deze relaties werden daarmee benaderd als een seksueel probleem: het ging om de vraag of het een geoorloofde vorm van seksualiteit betrof of niet. Vaak werden in dergelijke situaties de betrokken vrouwelijke gemeenteleden ervan beschuldigd hun pastor te hebben verleid. Vanaf de late jaren 80 van de vorige eeuw zetten mensen in de Verenigde Staten, maar ook in Nederland, zich in voor de introductie van een nieuwe manier om naar seksuele relaties tussen pastores en gemeenteleden te kijken. In dit nieuwe discours ligt de focus niet op seksualiteit, maar op de professionaliteit van de pastor en op de machtsasymmetrie van de pastorale relatie. Dit nieuwe discours geeft woorden aan mensen die tot dan toe niet over een adequate taal beschikten voor hun ervaringen. Vanwege de meermachtigheid van de pastor worden seksuele relaties tussen pastores en gemeenteleden binnen dit nieuwe discours verstaan als een vorm van misbruik. De diepe schade die deze relaties teweegbrengen, met name aan de getroffen gemeenteleden, maar ook aan andere betrokkenen en aan de geloofsgemeenschap als geheel, werd naarmate meer mensen hun ervaringen vertelden steeds beter zichtbaar. Naast de psychische en de spirituele gevolgen die het gebeurde voor hen heeft, vertellen getroffen ook over de grote sociale gevolgen ervan. Zij vertellen onder meer uitsluiting uit hun geloofsgemeenschap te ervaren. De introductie van dit nieuwe machtsdiscours en alle ontwikkelingen die daarmee verband houden, zijn met name bevocht door de vrouwenbeweging en door mensen die zelf grensoverschrijding hebben ervaren. Op een gegeven moment zagen ook kerkleidingen de bestrijding van seksueel misbruik in pastorale relaties steeds meer als hun verantwoordelijkheid en zetten zij stappen op het gebied van preventie en op de ontwikkeling van procedures en protocollen.

In de afgelopen decennia is er dus veel gebeurd. Door de grotere bekendheid met het verschijnsel seksueel misbruik in pastorale relaties zullen mensen die nu seksuele grensoverschrijding ervaren, vermoedelijk veel sneller vragen stellen bij het seksuele of geseksualiseerde contact met hun pastor en zullen zij misschien minder alleen zijn in het pijnlijke proces om tot een ander verstaan van dit contact te komen. Zij zullen misschien minder massief worden geconfronteerd met de beschuldiging dat zij de pastor hebben verleid en zij zullen een grotere bereidheid tot handelen ontmoeten als zij besluiten om de grensoverschrijding aanhangig te maken. Na alle media-aandacht van de afgelopen jaren voor de wijze waarop kerken in het verleden hebben geprobeerd de verantwoordelijkheid voor seksueel geweld door pastores te ontlopen, willen geloofsgemeenschappen en kerkgenootschappen niet verweten worden het gebeurde in de doofpot te stoppen. Er is dus veel ten goede veranderd.

Maar wie luistert naar wat mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ervaren, vertellen over hun relatie met hun geloofsgemeenschap, wordt getroffen door het feit dat al deze veranderingen niet betekenen dat deze mensen er nu in slagen hun plaats in de geloofsgemeenschap te behouden. Alle ontwikkelingen ten spijt ervaren zij niet de ruimte die zij nodig hebben om in vrijheid te beslissen of zij in de gemeente waar de grensoverschrijding heeft plaatsgevonden willen blijven, of dat zij deze liever verlaten.

Dit onderzoek sluit aan bij het streven binnen de kerken om seksueel misbruik te voorkomen en om zo goed mogelijk recht te doen, allereerst aan de misbruikten, maar daarnaast ook aan andere betrokkenen. Achter de bereidheid van de Protestantse Theologische Universiteit om dit onderzoek te financieren en uit te voeren, staat de hoop om slachtoffers en gemeentes in de toekomst beter te kunnen helpen. Als we hopen dat slachtoffers van seksuele grensoverschrijding in de toekomst de vrijheid zullen hebben om in de geloofsgemeenschap te blijven als zij daarvoor kiezen, is het echter belangrijk om beter te verstaan wat precies de processen zijn die hen het blijven op dit moment onmogelijk lijken te maken. Daarnaast zijn er

aanwijzingen dat ook de geloofsgemeenschap als geheel beter van de grensoverschrijding herstelt als zij erin slaagt om gedurende haar herstelproces de primaire slachtoffers niet los te laten. Dat maakt het zoeken naar wegen om een eventueel blijven in de geloofsgemeenschap mogelijk te maken niet alleen relevant voor de primaire slachtoffers, maar ook voor de gemeenschap als geheel.

Om meer zicht te krijgen op de processen in de geloofsgemeenschap wordt in dit onderzoek de vraag gesteld hoe mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ondergaan de relatie met hun geloofsgemeenschap door de tijd heen hebben ervaren. Doel van dit onderzoek is om vanuit het perspectief van de primaire slachtoffers te komen tot een beschrijving van de relationele dynamiek in de gemeente na seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie en om de implicaties hiervan voor theologie en gemeenteleven te evalueren.

Methode

Mensen die seksuele grensoverschrijding hebben ondervonden hebben in het seksuele of geseksualiseerde contact met hun pastor op een uiterst schadelijke wijze objectivering ervaren. In het contact met hun geloofsgemeenschap is de schade van de grensoverschrijding in veel gevallen nog verder verdiept. De ervaring geen regie te hebben over het eigen verhaal speelt hierbij een belangrijke rol. Deze ervaringen van primaire slachtoffers maken het doen van onderzoek naar deze thematiek tot een gevoelige zaak. Een zekere parallelie tussen pastorale relatie en interviewrelatie draagt aan deze gevoeligheid bij. De grootste uitdaging van dit onderzoek was dan ook om het onderzoek zo uit te voeren dat beschadigde mensen er niet verder door zouden worden beschadigd.

Zoals in het onderzoek nader wordt verantwoord, is op verschillende wijze gepoogd om recht te doen aan de gevoeligheid van de thematiek. Allereerst door de verhalen van primaire slachtoffers – die vaak hebben ervaren dat hun verhaal in de gemeentedynamiek niet of nauwelijks wordt gehoord – in portretten te schetsen. Het boek opent met de portretten van zeventien onderzoeksparticipanten. In de portretten worden niet alleen de ervaringen van primaire slachtoffers van seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie met hun geloofsgemeenschap geschetst, de portretten schetsen ook de ervaringen van de seksuele grensoverschrijding zelf. Om de dynamiek in de geloofsgemeenschap te kunnen begrijpen, is dit schetsen van het grensoverschrijdende contact onmisbaar. Door te beginnen met de portretten staan de ervaringen van mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ondervonden van meet af aan centraal, het uitgangspunt van dit onderzoek ligt op deze manier in de praktijk. Daarnaast vervullen de portretten in dit onderzoek een belangrijke functie als het gaat om de balans van kwetsbaarheid en kracht. Terwijl in dit onderzoek verder vrij veel nadruk ligt op kracht en verantwoordelijkheid van mensen die seksuele grensoverschrijding hebben ervaren, blijkt uit de portretten niet alleen kracht maar ook grote kwetsbaarheid, en wordt de schade die seksuele grensoverschrijding teweegbrengt zeer zichtbaar. De narratieve benadering van die onderzoek sluit aan op de wens ruimte te bieden aan de verhalen van primaire slachtoffers. De narrativiteit van het onderzoek blijkt niet alleen uit het portrettenhoofdstuk aan het begin van het proefschrift, maar ook uit de wijze waarop onderzoeksparticipanten in de analysehoofdstukken veel en soms uitgebreid worden geciteerd.

Een tweede manier waarop in dit onderzoek is omgegaan met de gevoeligheid van de thematiek, heeft te maken met de opvallend actieve betrokkenheid op het onderzoek die verschillende onderzoeksparticipanten toonden. Aan deze betrokkenheid heeft dit onderzoek recht proberen te doen door de onderzoeksparticipanten de ruimte te bieden om zelf vorm te geven aan de onderzoeksrelatie en om zelf de mate van hun betrokkenheid te bepalen. Deze ruimte is samen met de daarmee verband houdende flexibiliteit van de positie van de onderzoeker kenmerkend voor het onderzoek en bepalend voor het open en iteratieve karakter ervan. Om twee redenen is deze mogelijkheid van een actieve inbreng van onderzoeksparticipanten adequaat gebleken. Allereerst omdat op deze manier mensen die eerder een schadelijke objectivering hebben ervaren, de mogelijkheid werd geboden om in dit onderzoek tot op zekere hoogte zelf de regie te houden over de rol die zij speelden. De tweede reden is inhoudelijk. De inbreng van de onderzoeksparticipanten is niet alleen als informatie zeer relevant, met hun reflecties hebben onderzoeksparticipanten daarnaast ook een belangrijke bijdrage geleverd aan de analyse.

In de ethische verantwoording van het onderzoek wordt erop ingegaan dat deze nauwe betrokkenheid van participanten niet alleen kostbaar is, maar ook kwetsbaar. Een onderzoeker die zo dicht bij kwetsbare en gekwetste mensen komt kan immers ook schade aanrichten. In dit verband is met name de mogelijkheid van parallelprocessen relevant. Omdat de interviewsituatie in tal van opzichten lijkt op de pastorale relatie waarin grenzen zijn overschreden, loopt de mogelijkheid van het opnieuw beschamen van het vertrouwen soms als een soort groef dwars door de onderzoeksrelatie heen. De onderzoeker verantwoordt nauwkeurig hoe zij gedurende het onderzoek balanceerde tussen afstand en nabijheid en hoe zij gaandeweg leerde om dergelijke parallelprocessen niet alleen te vrezes, maar om deze ook in te zetten als een heuristisch instrument dat haar in staat stelt factoren op te merken die een rol spelen in de gemeentedynamiek.

Een derde manier om recht proberen te doen aan mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ervaren, sluit bij deze actieve betrokkenheid van verschillende onderzoeksparticipanten aan. Vanuit de wens dat de onderzoeksparticipanten niet alleen object zijn waar het onderzoek zich op richt, maar zelf subject, werden de analysehoofdstukken met een aantal onderzoeksparticipanten besproken. Ook met verschillende andere betrokkenen werd over de analyse van het onderzoek gesproken, zodat een eerste valorisatie deel uitmaakt van het onderzoek zelf. Op deze manier vindt de evaluatie van het onderzoek – aansluitend bij de dialogische benadering van het onderzoek – in de vorm van gesprekken plaats.

Resultaten

Het analysegedeelte van dit onderzoek zet in met een reflectie over de rol die de tijd speelt in de gemeentedynamiek. Oog hebben voor de ongelijktijdigheid waarmee de verschillende betrokkenen dikwijls in dit proces staan, maar ook reflectie op de verschillende interpuncties die de betrokkenen aanbrengen en reflectie op de *timing* van interventies, helpen bij een beter verstaan van de dynamiek.

Aansluitend aan de reflectie over de tijd wordt een ruimtelijke schets van de gemeentedynamiek geboden. Hierbij wordt uitgegaan van het beeld van de geloofsgemeenschap als een ingewikkeld web en wordt gelet op positioneringen in de verhalen van de onderzoeksparticipanten. Allereerst: alle onderzoeksparticipanten hebben de geloofsgemeenschap waar de grensoverschrijding heeft plaatsgevonden uiteindelijk verlaten. Daarnaast is er in de verhalen van de onderzoeksparticipanten sprake van een sterke negatieve correlatie tussen de positie van grensoverschrijdende pastor en getroffen gemeentelid. Waar de één is, kan de ander niet meer zijn. Hierdoor is elke ruimte die aan de grensoverschrijdende pastor wordt geboden, ruimte die de slachtoffers kwijtraken. Een duidelijke keuze van de geloofsgemeenschap voor het slachtoffer is belangrijk voor de veiligheid die getroffenen ervaren. En veiligheid blijkt een centrale factor te zijn als het gaat om de mogelijkheid van misbruiken om in de geloofsgemeenschap te kunnen blijven. Naarmate het misbruikende karakter van het seksuele of geseksualiseerde contact duidelijker is, verloopt de dynamiek in de gemeente gunstiger voor de primaire slachtoffers. Wat excluderend werkt hoeft niet excluderend bedoeld te zijn; zo kan bijvoorbeeld ook de behoefte van gemeenteleden om weer verder te gaan en om de narigheid van de grensoverschrijding achter zich te kunnen laten, uitsluitend werken. Ook wat bedoeld is als hulp kan uitsluitend werken. Verschillende onderzoeksparticipanten hebben ervaren dat hulp van buiten de geloofsgemeenschap die niet wordt aangevuld door hulp vanuit de gemeente zelf, heeft bijgedragen aan hun isolatie, omdat mensen uit de geloofsgemeenschap zich door de aanwezigheid van hulp van buiten niet verantwoordelijk voelden voor de primaire slachtoffers. Hoe belangrijk de deskundige begeleiding van bijvoorbeeld vertrouwenspersonen ook is, slachtoffers hebben daarnaast mensen uit de gemeente zelf nodig die hen ondersteunen en die voor hen pleiten. Onder meer kerkenraadsleden zijn voor sommige onderzoeksparticipanten een dergelijke steun en pleitbezorger geweest. Mensen die primaire slachtoffers ondersteunen blijken echter ook gevaar te lopen zelf uit de geloofsgemeenschap te worden uitgesloten.

Een reflectie op beeldvorming laat zien op welke manier het slachtofferbegrip in de dynamiek in de geloofsgemeenschap een rol speelt. Het valt op dat de onderzoeksparticipanten vaak niet als slachtoffer worden erkend. Dikwijls wordt het seksuele of geseksualiseerde contact vanuit een romantisch discours geïnterpreteerd. Daar waar wel het machtsdiscours wordt gehanteerd, blijkt naast de dankbaarheid van onderzoeksparticipanten over de geboden erkenning ook verzet tegen het in dit discours geïmpliceerde beeld van het 'zielige' slachtoffer. Daarmee verzetten onderzoeksparticipanten zich tevens tegen een individualisering van het probleem die met dit beeld van het beschadigde slachtoffer gepaard kan gaan. Het

feit dat mensen die seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie hebben ervaren niet als slachtoffer worden erkend, betekent niet dat slachtofferbeeldvorming geen rol speelt in de dynamiek in de geloofsgemeenschap. De heersende beelden van slachtoffers bepalen juist de condities die aan de etikettering als slachtoffer, of als niet-slachtoffer voorafgaan en die deze etikettering bepalen. De maatschappelijk beschikbare beelden van zwakke, zielige en passieve slachtoffers dragen er enerzijds toe bij dat mensen die grensoverschrijding hebben ervaren grote weerstand kunnen voelen om zichzelf als slachtoffer te zien. De beelden van zwakke en passieve slachtoffers zijn anderzijds een belangrijke reden dat het mensen in de geloofsgemeenschap zo veel moeite kost om te zien dat die gemeenteleden die de grensoverschrijding aanhangig proberen te maken, en die daarmee op pijnlijke wijze raken aan wat mensen dierbaar en heilig is, slachtoffer zijn geworden van een grensoverschrijdende pastor. Dat betekent dat het in het machtsdiscours geïmpliceerde slachtofferbeeld nuancerend heeft. Met name een situatief gebruik van het slachtofferbegrip is in dit onderzoek veelbelovend gebleken.

Vervolgens laat de onderzoeker zien op welke wijze theologische en ecclesiologische beelden, verwachtingen en noties een rol spelen in de gemeentedynamiek. De grensoverschrijding raakt aan het geloof van zowel primaire slachtoffers alsook van de andere betrokkenen. Geloven wordt lastiger en datgene wat vroeger vanzelfsprekend deel uitmaakte van de eigen geloofsvoorstellingen of van het eigen geloofsvertrouwen, kan nu pijn doen. De negatieve correlatie tussen slachtoffer en grensoverschrijdende pastor zien wij ook hier weer terug. Als het gaat om het geloof en alles wat met het geloof te maken heeft, herinnert immers veel aan de grensoverschrijdende pastor. Op een dieper niveau dan bijvoorbeeld besmet geraakte liederen en teksten, kan de grensoverschrijding ook het vermogen om te kunnen vertrouwen aantasten. Het vertrouwen in mensen die pastor zijn, maar misschien ook het vertrouwen in mensen überhaupt. De actieve houding en de creativiteit waarmee onderzoeksparticipanten proberen om datgene wat lastig en pijnlijk is geworden niet los te laten, maar op een nieuwe manier te verstaan, zijn opvallend. Veel van hun handelen kan worden verstaan vanuit hun liefde voor de kerk; zowel hun (aanvankelijke) terughoudendheid om de grensoverschrijding aanhangig te maken, als hun gevecht om de kerk te wijzen op haar verantwoordelijkheid. Zij hebben een bijzondere hoop of verwachting van de kerk 'omdat het de kerk is'. De kerk is hen dierbaar en zij laten de kerk niet makkelijk los. De noties vergeving en verzoening spelen in de context van de gemeentedynamiek na seksuele grensoverschrijding in een pastorale relatie een belangrijke rol. Vergeving en verzoening zijn belangrijke, maar ook lastige begrippen voor onderzoeksparticipanten. Verschillende participanten vertellen van de wijze waarop zij werden gevraagd om de grensoverschrijdende pastor te vergeven zodat de *status quo* in de gemeente in stand kon worden gehouden. Verschillende onderzoeksparticipanten vertellen hoezeer zij ernaar verlangen de grensoverschrijdende pastor te kunnen vergeven en hoeveel pijn het hen doet dat deze hen – vanuit de weigering om te zien hoeveel schade hij met zijn handelen heeft aangericht – niet om vergeving vraagt. Ook als het gaat om hun relatie met de geloofsgemeenschap of met de kerk kunnen mensen die grensoverschrijding hebben ervaren behoefte hebben aan vergeving of verzoening. Afsluitend biedt de onderzoeker fragmentarisch twee beelden, het beeld van primaire slachtoffers als profeet en het beeld van de geloofsgemeenschap als beschadigd lichaam van Christus, die, mits situatief gebruikt, in de relationele dynamiek in de geloofsgemeenschap behulpzaam kunnen zijn.

Het dialogische karakter van dit onderzoek blijkt onder meer uit de gesprekken die met onderzoeksparticipanten, gemeentebegeleiders en verschillende andere betrokkenen over de analyse zijn gevoerd. Een belangrijk thema in deze gesprekken betreft de praktijk van de gemeentebegeleiding.

In een afsluitende vooruitblik spreekt de onderzoeker onder meer de hoop uit dat de gesprekken die in het kader van dit onderzoek tussen de verschillende betrokkenen zijn gevoerd in de toekomst ook rechtstreeks zullen worden voortgezet. De methodische en ethische reflecties van dit onderzoek kunnen relevant zijn voor andere onderzoekers die zich richten op een gevoelige thematiek en ook relevant voor onderzoekers die op een dialogische manier onderzoek willen doen of die ruimte willen bieden aan de betrokkenheid van onderzoeksparticipanten. De uitgebreide verantwoording van methodische en ethische vragen maakt dit onderzoek mogelijk ook breder relevant voor wie kwalitatief onderzoek doen. Ook de resultaten van deze studie vragen om verder onderzoek. Zo vragen de ervaringen van mensen die grensoverschrijding hebben ondergaan om verdere theologische reflectie. Vanuit hun perspectief zien deze mensen een kant van geloofsgemeenschappen die anderen niet, of niet goed, kunnen waarnemen. Wat betekenen hun ervaringen voor ons geloof en voor de manier waarop wij kerk willen zijn? Zo zijn bijvoorbeeld veiligheid of schaamte

in de theologische en ecclesiologische reflectie tot nu toe geen centrale onderwerpen. Hoe zou een theologie die hiermee meer rekening houdt, eruitzien? Daarnaast roept dit onderzoek, waarin – in een situatie van botsende perspectieven – nadrukkelijk het perspectief is ingenomen van de primaire slachtoffers, de vraag op naar ervaringen van andere betrokkenen. Met name de positie van de gemeentebegeleider komt in dit onderzoek naar voren als een perspectief dat nadere reflectie verdient.